

ZÁKLADY METODOLOGIE KLINICKÉHO VÝZKUMU A BIOSTATISTIKY

Tomáš Novák

Psychiatrické centrum Praha

Úkol 1

- ⊗ Senzitivita a specificita nového testu pro schizofrenii je shodně 90%. Prevalence onemocnění v populaci je 1%. Subjekt je vyšetřen a má pozitivní výsledek. Jaká je pravděpodobnost, že nemocí skutečně trpí?

$$\text{Senzitivita} = a / a+c$$

$$\text{Specificita} = d / b+d$$

$$\text{PPH} = a / a+b$$

$$\text{NNH} = d / c+d$$

	Nemoc přítomna	Nemoc nepřítomna
Test pozitivní	a <input type="text" value="9"/>	b <input type="text" value="100"/>
Test negativní	c <input type="text" value="1"/>	d <input type="text" value="900"/>

$$\text{PPH} = 9 / 109 = 0,083$$

Úkol 2

- ⊗ Ve farmakologické studii se na účinné látce zlepšilo 40% pacientů a na placebo 20% pacientů. Kolik pacientů musíme léčit abychom v porovnání s placebem dosáhli jednoho zlepšení

NNT number need to treat = $1 / \text{zlepšení na aktivní látce} - \text{zlepšení na placebo}$

$$\text{NNT} = 1 / (0,4 - 0,2) = 5$$

Musíme léčit 5 pacientů, abychom u jednoho dosáhli zlepšení

Úkol 3

⊗ Ze 100 pacientů ve skupině s látkou A zlepšeno 40 (40%), z 30 pacientů ve skupině s látkou B zlepšeno se zlepšilo 18 (60%). Která látka je účinnější?

	+	-
A	40	60
B	18	12

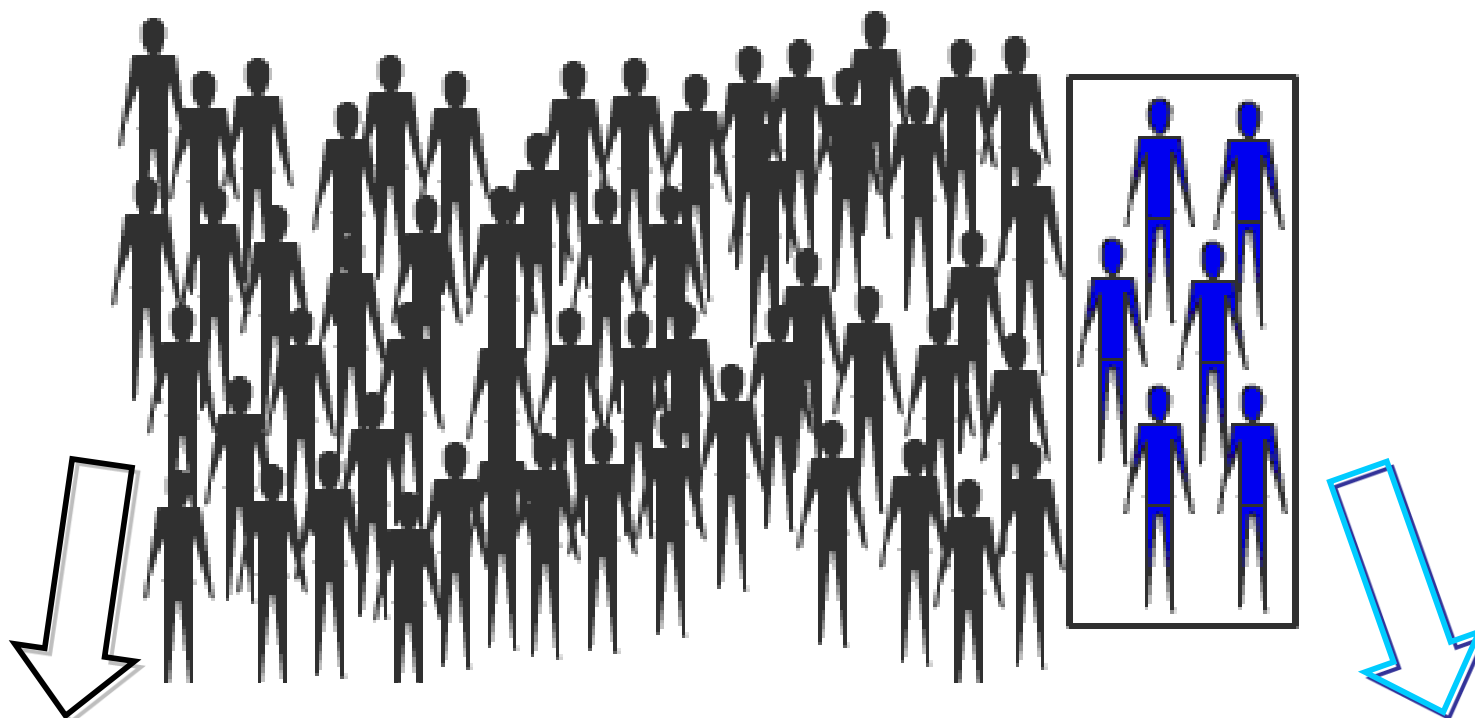
$p = 0,06$

Rozdíl není významný

Úkol 4

⊗ 2 studie srovnávající nové AD a placebo z pohledu redukce škály MADRS.

	MADRS	SD	N	p		MADRS	SD	N	p
AD	13	7	20	0,08	AD	12	7	100	0,04
PL	9	7	20		PL	10	7	100	

Populace – výčet všech jedinců, kteří splňují určitou charakteristiku (všeobecná p., p. žen ve věku 15-25let, p. jedinců s dg. schizofrenie)

Testování hypotéz

Statistický odhad

Vzorek/Výběr – vybraná část populace (velikost, reprezentativnost), která je objektem zkoumání. Z pozorování vzorku usuzujeme na vlastnosti populace

Populace - parametry

μ průměr, σ směrodatná odchylka, π pravděpodobnost

Náhodný výběr (vzorek) - statistiky

$\bar{x}$ průměr, s směrodatná odchylka, p relativní četnost

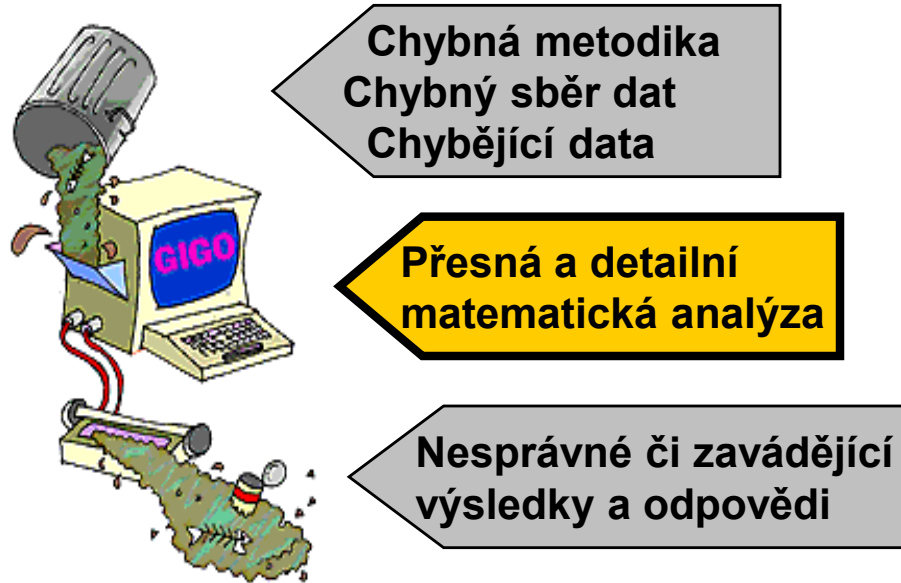
Statistické odhady

Na základě statistik získaných z dat v náhodném výběru (vzorku) odhadujeme populační parametry

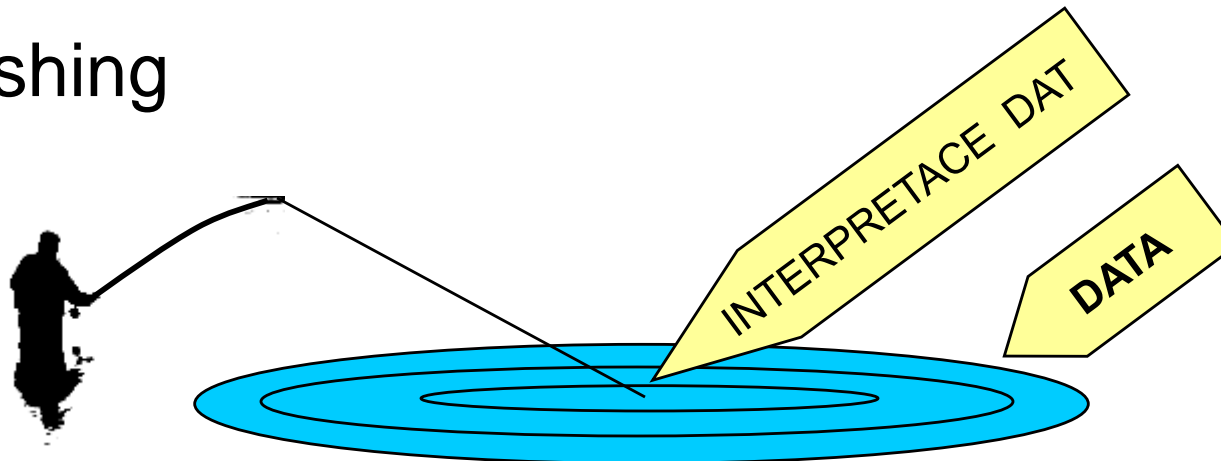
Testování hypotéz

Formulujeme hypotézu o populačním parametru a tu následně testujeme, tj. srovnáváme s daty (statistikou) z náhodného výběru (vzorku)

Garbage in, garbage out (GIGO)

Fishing

Validita pozorování

⇒ Interní

míra platnosti pozorování pro sledovaný vzorek

Interní validitu narušuje:

- ⇒ Náhodná chyba (chance)
- ⇒ Systematická chyba (bias)
- ⇒ Zavádějící faktory (confounding f.)

⇒ Externí

míra platnosti pozorování pro jiný vzorek nebo populaci

Externí validita závisí na:

- ⇒ Reprezentativnosti vzorku – nakolik vzorek odráží skutečné charakteristiky populace

Náhodná chyba (chance)

Odráží míru náhodné variability výsledků pozorování ve vzorku populace

Ovlivněná velikostí vzorku

Citlivostí měřících nástrojů

Statistická významnost (p) určuje s jakou pravděpodobností může být výsledek pozorování ovlivněn náhodnou chybou

Systematická chyba (bias)

Situace, kdy se výsledky systematicky odchyľují od skutečných hodnot

Výběrový (selekční) bias – systematická chyba vlivem rozdílného výběru vzorků (skupin)

Observační (informační) bias – systematická chyba vlivem osobní preferenci hodnotitele či hodnoceného

Eliminace bias

Randomizace, párování, zaslepení, apod.

Zavádějící faktor

Je ve vztahu k expozici a je nezávisle na expozici rizikovým faktorem pro sledovanou nemoc

„Confounding bias“

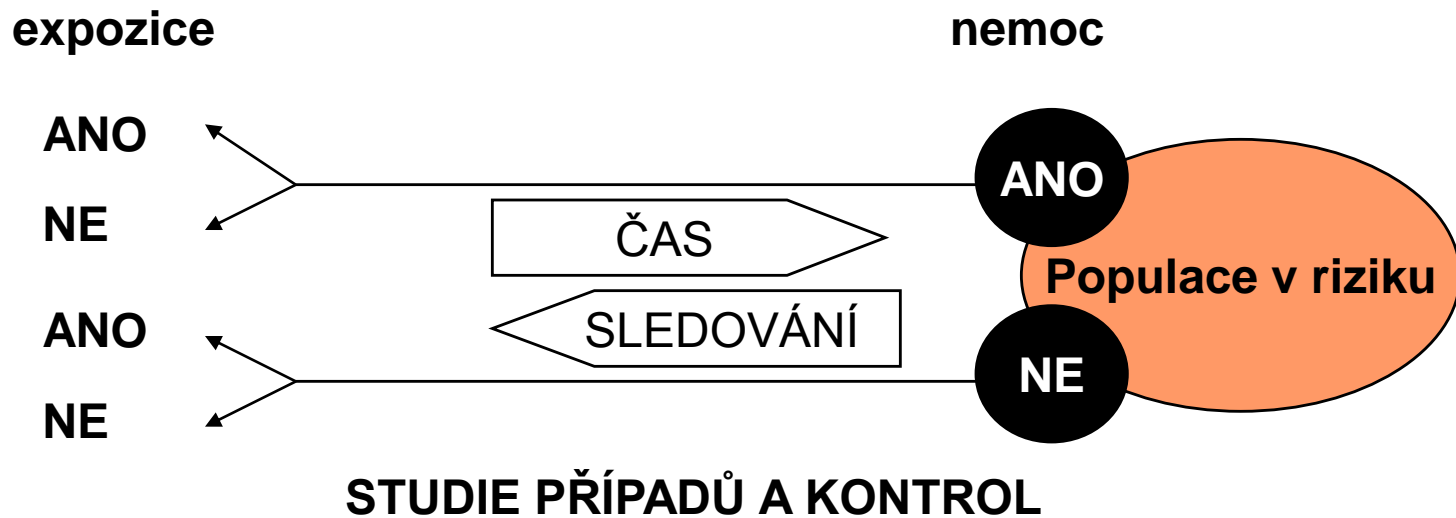
Nejsou-li skupiny vyváženy dle možných zavádějících faktorů, nelze skupiny validně srovnávat

Eliminace zavádějícího faktoru

Stratifikovaná randomizace, restrikce

Typ studie	Sběr dat	Forma	Užití
Průřezová	Jednorázový (opakovaný)	Observační	Prevalence (změny v čase)
Kohortová	Longitudinální (prospektivní)	Observační	Prognóza Přírozený průběh nemoci Etiologie
Případů a kontrol	Longitudinální (retrospektivní)	Observační	Etiologie (zvláště u vzácných jevů)
Intervenční	Longitudinální (prospektivní)	Experimentální	Terapie Prevence Laboratorní experimenty

Observační studie

KOHORTOVÉ STUDIE

Kohorta – definovaný vzorek populace **bez sledované nemoci** s různou mírou expozice rizikovému faktoru
Longitudinální, prospektivní a incidenční

Výhody:-přímé určení incidence nemoci nebo rizika
-není ovlivnění bias (výsledek není znám)
-lze hodnotit vztah mezi expozicí a více nemocemi

Nevýhody:-nutný velký soubor, riziko „drop out“
-časově a finančně náročné (výsledky obvykle s velkým odstupem)
-lze hodnotit účinek jen u předem definovaných rizikových faktorů

ANALÝZA KOHORTOVÉ STUDIE

nemoc	expoziční	
	Ano	Ne
Ano	a	b
Ne	c	d

Riziko nemoci u exponovaných = $a/(a+c)$

Riziko nemoci u neexponovaných = $b/(b+d)$

- Atributivní riziko („o kolik?“)

AR = riziko exponovaných – riziko neexponovaných

- Relativní riziko („kolikrát?“)

RR = riziko exponovaných / riziko neexponovaných

STUDIE PŘÍPADŮ A KONTROL

Případy a kontroly jsou definovány **přítomnosti nemoci**, v ostatních faktorech se neliší (párování)

Longitudinální, retrospektivní

Výhody:-rychlá, levná a dostupná metoda

- není „drop out“

- vhodná i pro vzácné nemoci

- lze studovat řadu rizikových faktorů

Nevýhody: výběrový bias (případy i kontroly)

ANALÝZA STUDIE PŘÍPADŮ A KONTROL

Status	Expozice	
	Ano	Ne
Případ	a	b
Kontrola	c	d

Odds ratio (OR) kolikrát je při expozici rizikového faktoru větší/menší šance na nemoc proti absenci expozice

$$OR = (a \times d) / (b \times c)$$

U vzácných nemocí podobný RR, jinak jen nepřímý ukazatel

Klinický pokus/klinická studie

Longitudinální, prospektivní, intervenční

⇒ **Otevřené sledování** (nekontrolovaný pokus)

⇒ **Naturalistické sledování** (imituje reálnou klinickou praxi)

Riziko bias vysoké, nižší síla důkazu, pilotní studie

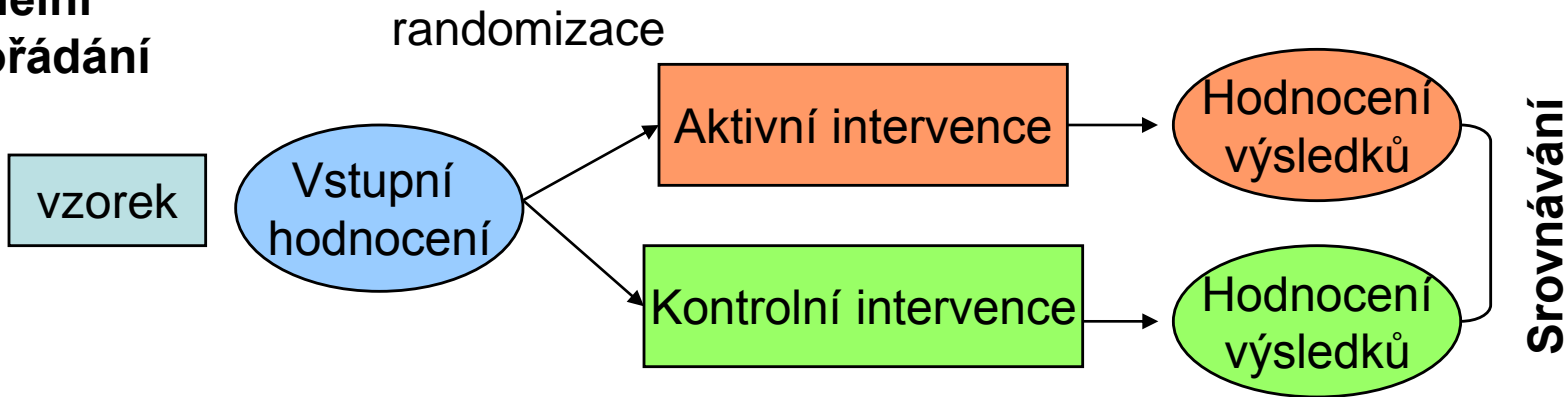
⇒ **Randomizovaný klinický pokus (studie)**

(RCT = randomized controlled trial)

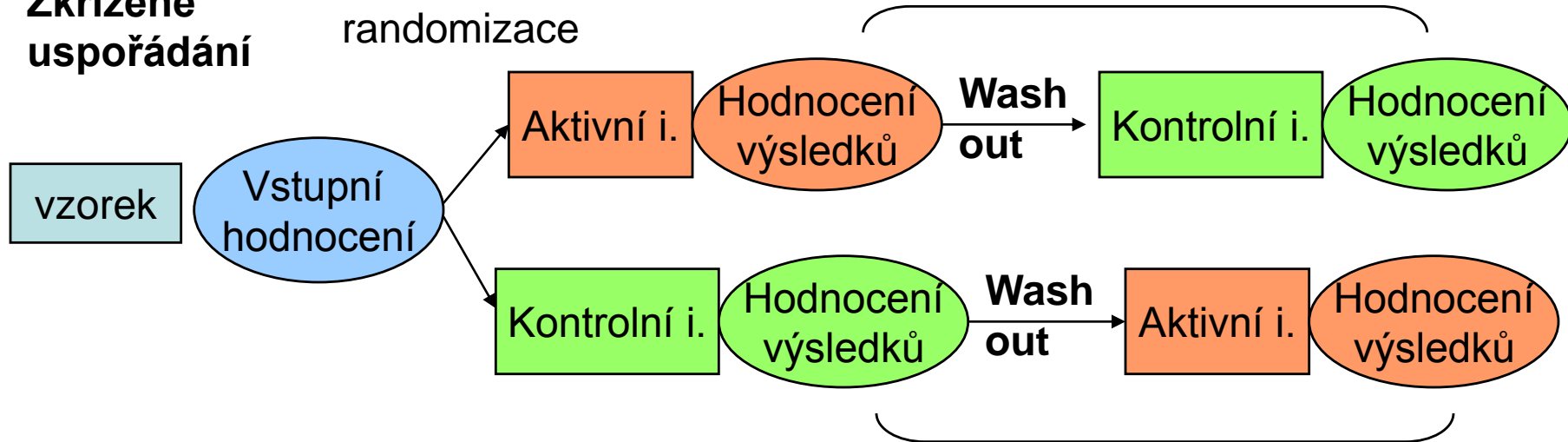
Minimalizace bias (randomizace, restrikce, zaslepení, kontrolní skupina) někdy však za cenu snížení externí validity (omezená možnost generalizace)

Formy klinického pokusu / studie

Paralelní uspořádání

Zkřížené uspořádání

Analýza kontrolovaného pokusu

Snížení relativního rizika

$$\text{RRR} = \frac{\text{výsledek v kontrolní sk.} - \text{výsledek v aktivní sk.}}{\text{výsledek v kontrolní sk.}}$$

Snížení absolutního rizika

$$\text{ARR} = \text{výsledek v kontrolní sk.} - \text{výsledek v aktivní sk.}$$

Number need to treat – počet osob, které je nutno léčit, aby se zabránilo rozvoji jednoho následku

$$\text{NNT} = 1 / \text{ARR}$$

Intention to treat analýza – hodnocení subjektů dle příslušnosti ke skupině bez ohledu, zda studii dokončí

On treatment analýza – hodnoceny jsou pouze subjekty, které dokončily celou studii (nedoporučuje se, riziko bias)

Validita kontrolovaného pokusu

- ➔ **Výběr vzorku** (reprezentativnost vzorku)
- ➔ **Velikost vzorku** (omezení chyby II. typu (falešných nálezů))
- ➔ **Restrikce** (eliminace zavádějících faktorů, tzv. vstupní a výstupní kritéria, síla testu – 90-95%)
- ➔ **Kontrolní skupina** (komparace)
- ➔ **Randomizace** (eliminace vlivu pozorovatele)
- ➔ **Zaslepení** (eliminace observer bias)
- ➔ **Drop out** (>20% předčasných ukončení je zatíženo významným bias)

Pacienti se schizofrenií
zařazení do RCT reprezentují
asi 15% skutečné klinické
populace s touto diagnózou

DROP OUT v :

RCT s antidepresivy: 24-37%

RCT s antipsychotiky 50-64%

RCT u OCD 29-44%

RCT ostatní úzkostné poruchy 35-37%

Dilema klinické studie

Homogenita (interní validita)

- Rozdílné podskupiny pacientů mohou narušit závěry pro většinu
  - Omezení populace snižuje vliv zavádějících faktorů a umožňuje vést studie s menším souborem pacientů
- Omezit výběr k dosažení homogenní skupiny

Zobecnitelnost (externí validita)

- Cílem studie je dosjít k závěrům, které jsou platné pro celou populaci
  - Jsou-li však některé podskupiny vyloučeny, zobecnění je obtížné
- Zvolit co možná nejširší vstupní kritéria

Testování hypotéz

Stanovíme nulovou hypotézu a alternativu ($H_0=H_A$)

Stanovíme hladinu významnosti α (obvykle 0,05)

Zvolíme **testovací statistiku** (testové kritérium),
tj. předpoklad o pravděpodobnostním rozložení

Spočteme hodnotu testové statistiky (**statistický test**)

Příprava experimentu

Spočteme odpovídající **p hodnotu**

→ Je-li $p < 0,05$ **zamítáme** nulovou hypotézu

→ Je-li $p > 0,05$ **nezamítáme** nulovou hypotézu

Skutečnost

Rozhodnutí výzkumníka	H_0 je pravdivá	H_0 není pravdivá
Nezamítnutí H_0	Správné rozhodnutí 1-alfa	Chyba II typu (falešně negativní) beta
Zamítnutí H_0	Chyba I typu (falešně pozitivní) alfa	Správné rozhodnutí 1-beta (síla testu)

Skutečnost

Rozhodnutí soudu

Nevinen

Vinen

Osvobozen

Správné rozhodnutí

Zločinec na svobodě

Odsouzen

Odsouzen nevinný

Správné rozhodnutí

Rozhodnutí soudu	Nevinen	Vinen
Osvobozen	Správné rozhodnutí	Zločinec na svobodě
Odsouzen	Odsouzen nevinný	Správné rozhodnutí

Hladina významnosti a p- hodnota

Hladina významnosti α

odpovídá riziku chyby I typu (zamítnutí nulové hypotézy, když tato platí) stanovíme předem (obvykle 0,05 neboli 5%)

p hodnota (p value) je dosažená hladina významnosti

Udává pravděpodobnost s jakou bychom za předpokladu platnosti hypotézy dostali náš výsledek (nebo výsledek ještě extrémnější) pokud bychom experiment mnohokrát opakovali.

p hodnota není pravděpodobnost platnosti hypotézy!!!

Je-li $p < 0,05$ výsledek je statisticky **signifikantní (*)**

Je-li $p < 0,01$ výsledek je statisticky **vysoce signifikantní (**)**

Neplést statistickou významnost a klinickou (věcnou) významnost

Statistická versus klinická významnost

P hodnota neříká nic o klinické významnosti

„Děje se něco nenáhodného“

Významně ovlivněna velikostí souboru

„5% fundamentalismus“

Studie A1

Lék A: 4 zlepšili, 6 se nezlepšilo

Lék B: 6 zlepšilo, 4 se nelepšili

=> $p = 0,328$

Studie A2

Lék A: 40 se zlepšilo, 60 se nezlepšilo

Lék B: 60 se zlepšilo, 40 se nezlepšilo

=> $p = 0,004$

Studie B1

Lék A: 1 zlepšil, 9 se nezlepšilo

Lék B: 5 zlepšilo, 5 se nelepšilo

=> $p = 0,051$

Studie B2

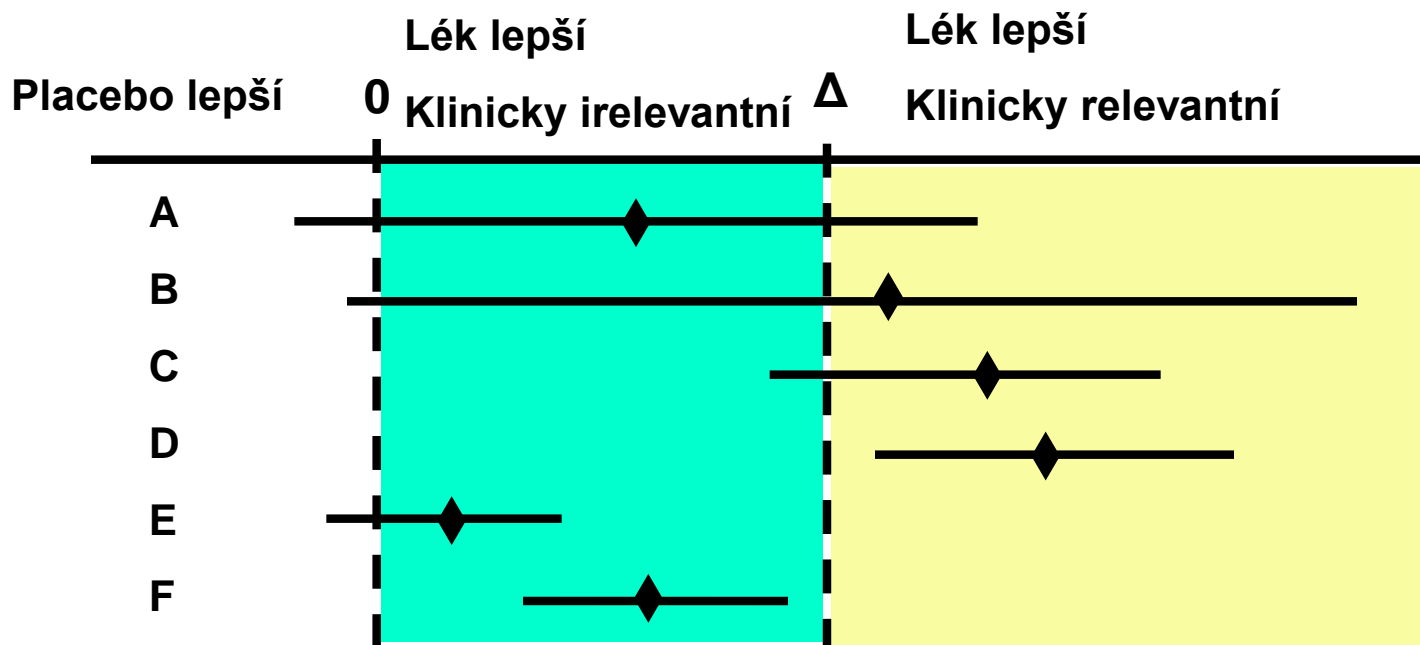
Lék A: 40 se zlepšilo, 60 se nezlepšilo

Lék B: 54 se zlepšilo, 46 se nezlepšilo

=> $p = 0,047$

Intervaly spolehlivosti a klinická významnost

	STATISTICKÁ VÝZNAMNOST	KLINICKÁ VÝZNAMNOST
A	NE	MOŽNÁ
B	NE	MOŽNÁ
C	ANO	MOŽNÁ
D	ANO	ANO
E	NE	NE
F	ANO	NE

VÝHODY INTERVALŮ SPOLEHLIVOSTI

Vidíme velikost odhadu (poloha intervalu) i přesnost odhadu (šíře intervalu)

Rychle určíme statistickou i klinickou významnost

Horní a dolní mez nesou důležitou informaci (máme 95% jistotu, že rozdíl je alespoň dolní mez)

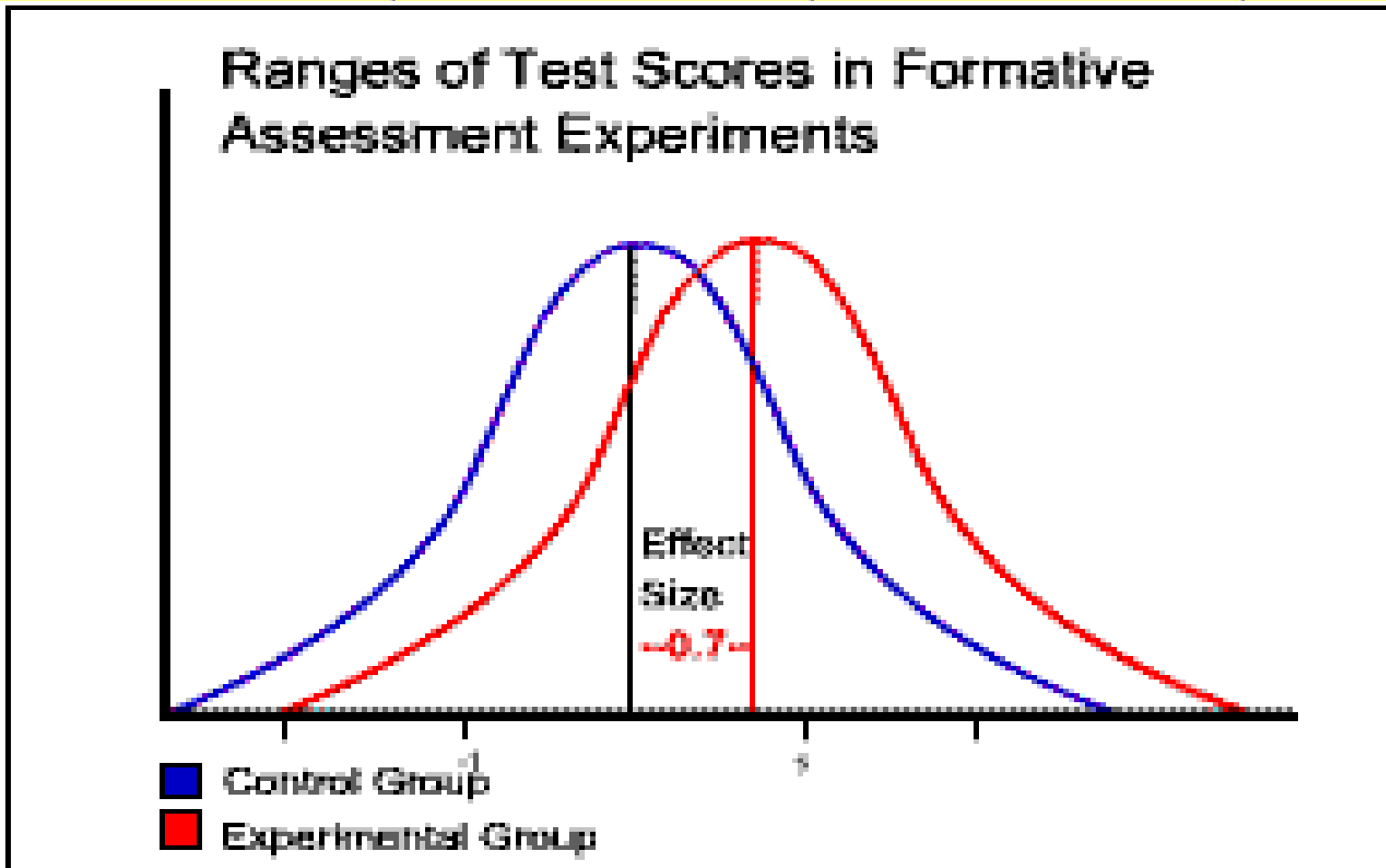
Omezení:

Neurčíme přesnou p hodnotu

Široký IS ukazuje (bez ohledu na statistickou významnost) především na nedostatek informací a nepřesnost odhadu

Intervaly spolehlivosti mají přednost, ideální je uvádět **IS** i **p** hodnotu

Cohen's Standard	Effect Size	Percentile Standing	Percent of Nonoverlap
	2.0	97.7	81.1%
	1.9	97.1	79.4%

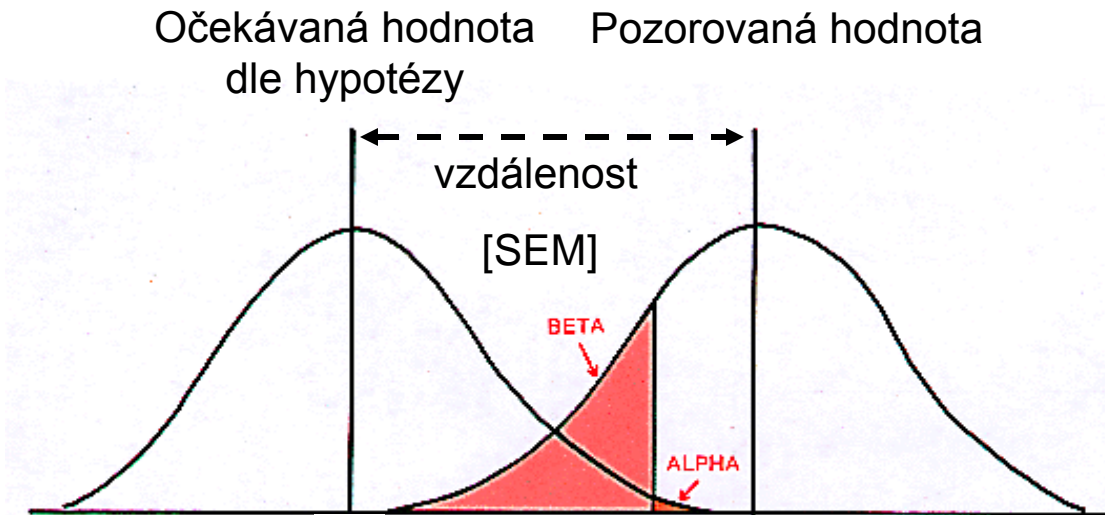
SMALL	0.2	58	14.7%
	0.1	54	7.7%
	0.0	50	0%

Volba statistického testu

- ✓ Závislost pozorování
  - ✓ Typ proměnné
    - ✓ Rozložení dat
- ✓ Počet proměnných
- ✓ Počet skupin(výběrů)
  - ✓ Typ hypotézy

Testová statistika

$$Z = \frac{\text{pozorovaná hodnota} - \text{očekávaná hodnota}}{\text{směrodatná chyba pozorované hodnoty}}$$

Dostatečná vzdálenost pro zamítnutí hypotézy je $2 \cdot \text{SEM}$

Závislost skupin/pozorování

Závislé x

Párové s
hodnot

Nepárové
hodnot

proměnná

kvalitativní

kvantitativní

nominální

ordinální

diskrétní

kontinuální

Nelze seřadit

Pohlaví

**Odpověď na
léčbu**

seřazeny

**Psychiatrické
škály**

**Celočíselné
hodnoty**

Počet sebevražď

Dny v remisi

**Lze dosáhnout
jakýchkoli hodnot**

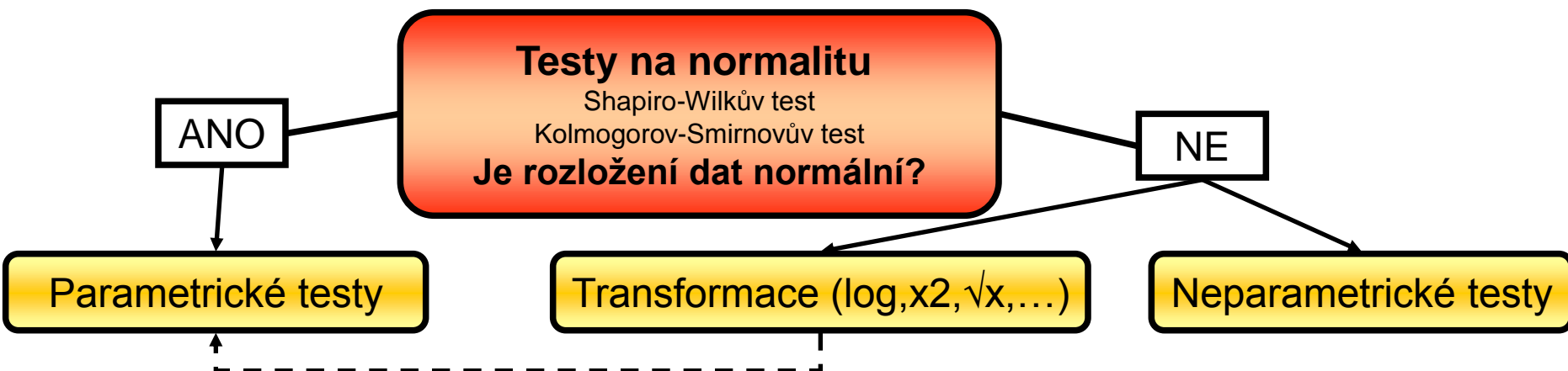
BMI

Hladina prolaktinu

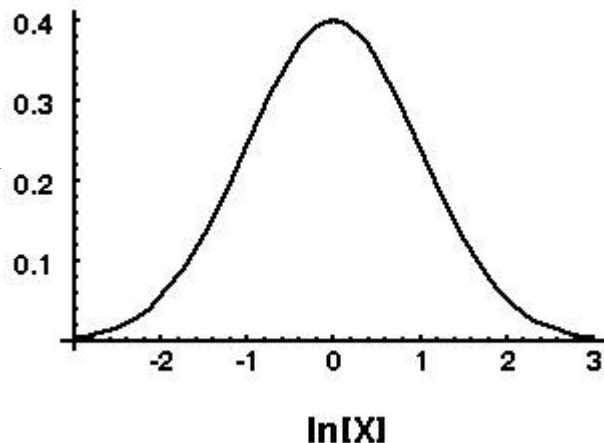
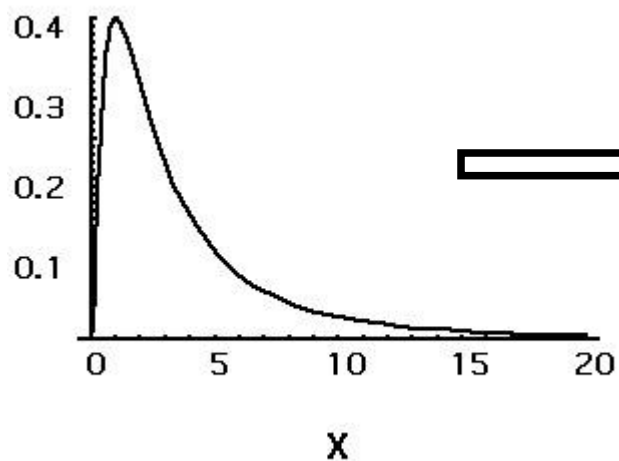

Rozložení dat

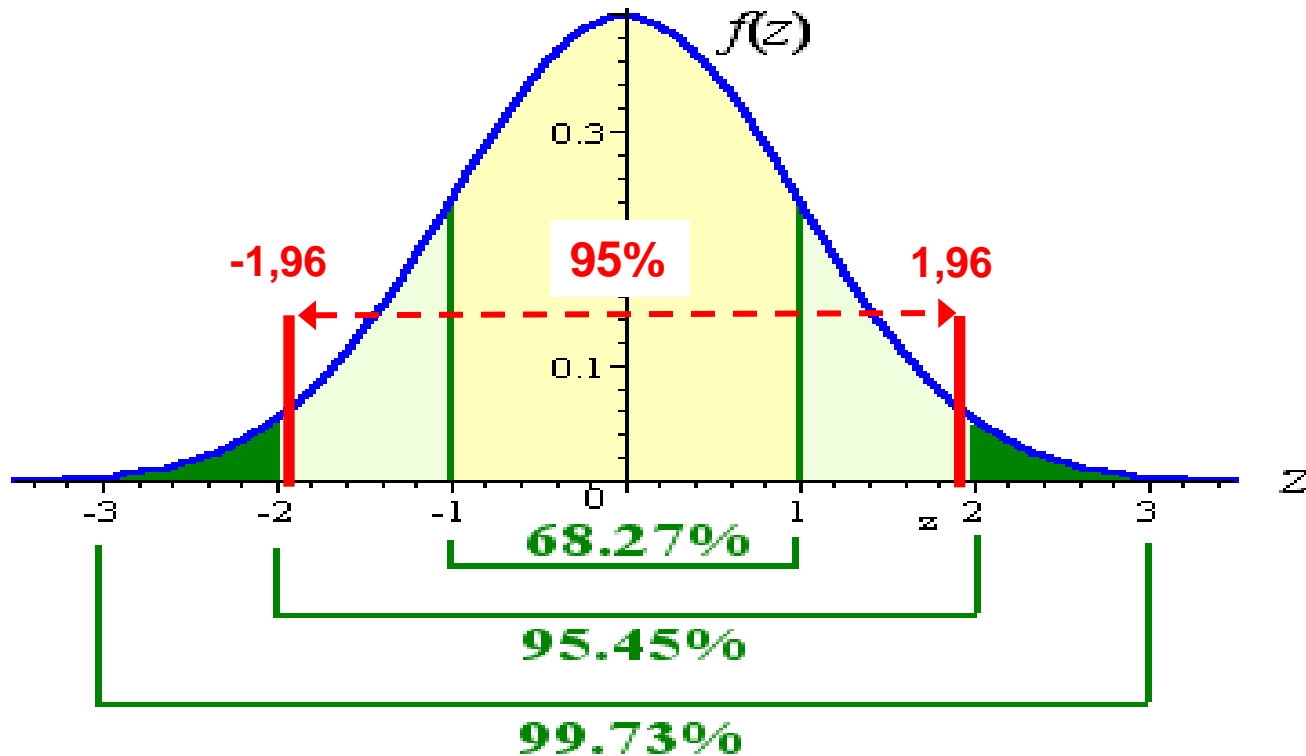
Normální x nenormální rozložení ?

Log transformace

Normální rozložení

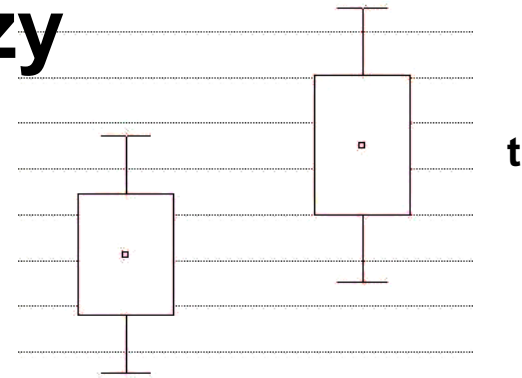
Normální rozložení $N(\mu ; \sigma)$ př. IQ (100;15)

Standardní normální rozložení $N(0;1)$

z skór = $(x - \mu) / \sigma$

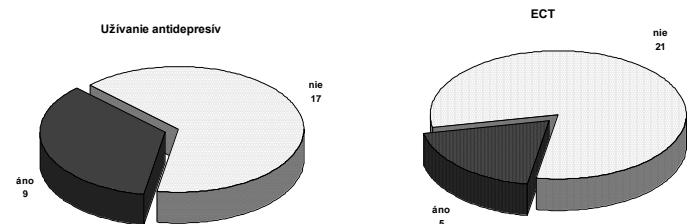
Typ hypotézy

⇒ Srovnání polohy

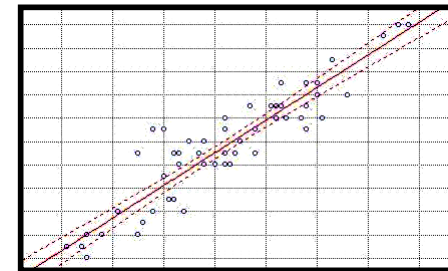
t

⇒ Srovnání četnosti

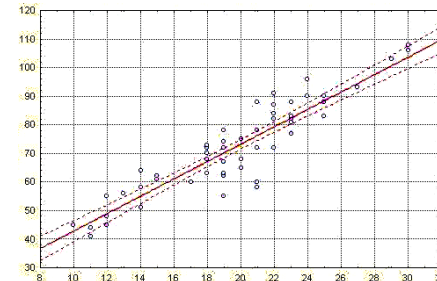
χ^2

⇒ Vztah mezi jevy

r

⇒ Závislost jednoho jevu na druhém

$y = a + bx$

proměnná		1 proměnná					2 prom.	k prom.
data \ výběr		nezávislé			závislé			
		1 výběr	2 výběry	k výběrů	2 výběry	k výběrů		
spojitá	poloha	Jedno-výběrový t test	Nepárový t test	ANOVA	Párový t test	ANOVA opak. měření	Pearson korelační koefic.	Mnohonásobný korelační koeficient
	variabilita	IS	F test	Bartlett				
ordinální	poloha	Jedno-výběrový Wilcoxon	Mann-Whitney test	Kruskal – Walis test	Párový Wilcoxon	Friedman test	Spearman korelační koefic.	
	variabilita							
nominální	pravd. výskytu	χ^2	χ^2 2x2 tab Fisher	χ^2 rxs tab			Kontingenční korel. koefic.	Vícerozměrná analýza

	Typ dat		
Cíl	Kvantitativní normálně rozložené	Kvantitativní nenormální, ordinální	Binominální Kategoriální
Popis skupiny	Průměrný věk skupiny	Skór v škále PANSS ve skupině	Podíl žen ve skupině
Srovnání jedné skupiny s normou	IQ ve zkoumané skupině vs norma	Délka hospit ve skupině vs norma	Srovnání míry odpovědi na léčbu a odpovědi standardní
Srovnání dvou nepárových skupin	Srovnání věku ve skupině léčené a kontrolní	Srovnání vstupního skóru PANSS mezi dvěma skupinami	Srovnání míry odpovědi mezi skupinami léčenou lékem A a B
Srovnání dvou párových skupin	Srovnání hladin chol na začátku léčby a po roce	Srovnání skóru PANSS na začátku léčby a po týdnu	Srovnání odpovědi na léčbu lékem A a B v jedné skupině

	Typ dat		
Cíl	Kvantitativní normálně rozložená	Kvantitativní nenormálně rozl a ordinální	Binominální Kategoriální
Srovnání 3 a více nepárových skupin	Srovnání hl chol ve 3 skup léčených různými AP	Srovnání délky hosp 3 skup léčených různými AP	Srovnání odpovědi na léčbu dle stupně vzdělání
Srovnání 3 a více párových skupin	Srovnání hl chol v průběhu léčby (10 odběrů po měs)	Srovnání skóru PANSS v průběhu léčby (4x)	Srovnání odpovědi na lék A, B a placebo v jedné skupině
Hodnocení asociace mezi 2 proměnnými	Vztah hl chol a věku	Vztah délky léčby a skóru PANSS při vstupu	Vztah mezi stupněm vzdělání a mírou compliance
Předpověď jedné hodnoty z hodnoty jiné	Závislost hl chol na věku	Závislost délky hosp na vstupním skóru PANSS	Závislost odpovědi na léčbu na pohlaví, diagnóze a epizodě

Závěr: hledání odpovědí

- ✓ **Co?** (položít si správnou otázku, cíl studie)
- ✓ **Jak?** (zvolit vhodný design studie)
- ✓ **Jaký?** (výběr adekvátních metod a nástrojů)
- ✓ **Kdo?** (výběr studijní populace)
- ✓ **Kde?** (volba místa, prostředí)
- ✓ **Kdy?** (časový plán studie)
- ✓ **Kolik?** (zdroj financování, podpora)
- ✓ **Proč?** (analýza a interpretace dat, publikace)